

*Irritat amneis. Ille potens sui
Laetusque deget, cui licet in diem
Dixisse: vixi, cras vel altra
Nube potum pater occupato,
Vel sole puro.*

Sin, autem, asotorum refert sententiam, hoc, scilicet, dicit: cum Deus homines, salutis ipsorum causa, similes brutis fecerit nonnullis in rebus, ac mori ipsos atque interire, ut reliqua animantia, voluerit, ipsi eo, ut video, abusi, quod ad medicinam institutum erat, id in suam perniciem convertunt. Nam quia se mortales esse sentiunt, in hujus vitae fructu carpendo nullum modum tenere volunt, summumque bonum in laetitia atque voluptate constituant. Qua in re, quantum errant, in illo apparebit die, qui omnium rerum dicitur esse dies, quique universas res, quales sunt, tales in luce constituet. Atque haec hactenus.

CAPUT IV

I.—*Verti me ad alia, et vidi calumnias, quae sub sole geruntur, et lacrymas innocentium, et neminem consolatorem: nec posse resistere eorum violentiae, cunctorum auxilio destitutos.*

Supra dixerat de injustitia aperte grassanti, et in dicti sella sedente; nunc, agit de ea, quae occulte serpit, injuria, id est, de fraude atque calumnia. Nam hebraicum: כְּפָרַנְתִּי, pro quo noster calumnias posuit, eos significat, qui alias injuriam inferunt, eosque suis robis spoliant, non aperia vi, sed arte circumveniendo ipsos. Nam quod fit per apertam vim, id גָּזָל appellant Hebraei. Utriusque, autem, verbi propria significatio et significacionis discrimen constat ex illo, quod in *Levitico* scribitur (xix): *Non facies calumniam proximo tuo, neque vi opprimes eum.* Nam quod latius calumniam facere dixit, pro eo in hebreo גָּזָל hassak ponitur: quod, autem, vi opprimere verit, id גָּזָל gazal est in hebreo. Igitur, eas nunc injuries commemorat, quae per fraudem et sycophantiam fiunt: eo, autem, eas commemorat, quod et ad cognoscendum quanta sit honorum hujus vitae inanitas, et ad deterrendum homines ab amore et cupiditate eorum, multum ista commemoratione conducat. ET CONVERTI ME, inquit, AD ALIA, ET VIDI CALUMNIAS QUAE SUB SOLE GERUNTUR, id est, praeter hanc mala quae exposui, quibus humanae vitae miseria clare perspicitur, etiam aliud genus mali vidi nihilio iis inferioris, CALUMNIAS, scilicet, quae SUB SOLE GERUNTUR, id est, fraudes et circumventiones, quibus contra innocentes atque tenues improbi dolose agunt; quod gra-

vissimum malum est. Nam in aperta vi tantum ei, qui laeditur, injuria fit; at in calumnia et sycophantia, ipsum justitiae nomen atque honos violatur, quod ejus sub specie injuria latens, impune grassetur; quod est injustitiae genus maximum. Sed et apertae injuriae obsistit potest; calumniae, vero, quae justitiae speciem practendit, nemo audet se opponere. Et quoniam hoc genere malitiae hominum societas gravissime laeditur, ideo ad Christi officium, quod totum dirigitur ad publicam omnium salutem, potissimum pertinere dicitur tollere funditus calumniatores atque calumnias. Sic, enim, in quadam psalmo (LXXI): *Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum et humiliabit calumniatorem*, id est, פָּרַע הַסְּקֵל. Et in alio psalmo (CII): *Faciens misericordias Dominus et iudicium omnibus injuriam patientibus*, id est, בְּזִבְחֹן, hoc est, per fraudem et calumniam oppressis. Itaque, et ipse humani generis hostis, calumniator praeccipua quadam ratione dicitur, quod dolose atque fraudulenter hominem aggressus, recti specie ipsum deceperit. Sed juvat videre, quam graphiche Salomon istius mali imaginem ponat, suis omnibus descriptam coloribus. Primum: VIDI, inquit, CALUMNIAS, QUAES SUB SOLE GERUNTUR. Deinde, addit: ET INNOCENTIUM LACRYMAS. Praeterea, subjicit: ET NEMINEM CONSOLATORIUM. Postremo, tandem: NEC POSSE RESISTERE EORUM VIOLENIAE. Ut qui alios calumniant ac circumvenientes, alios calumnii circumventos audis; tum, eosdem lugentes ac lacrimantes vides; neminem, praeterea, adesse cognoscis, qui ipsorum miseriam aut re juvet, aut sublevet oratione; summi cuiusdam mali formam videoas, camque summo perfectam. Quod autem noster ex hebreo convertit: ET NEMINEM RESISTERE POSSE EORUM VIOLENIAE, id hebraice sic habet: ET IN MANU EORUM, QUI IPSOS OPPRIMUNT, POTENTIAM. Nam hoc venustissime opponit ei, quod praecesserat: Et lacrymas INNOCENTIUM, quo ex collatione hujus mali vis perspicetur magis. Quasi sic diceret: Et

vidi in oculis oppressorum lacrymas, et potentiam in manu eorum, qui opprimunt ipsos, id est, vidi hos esse potentissimos ad inferendum injuriam; illos, quo se tuarentur ab injuria, nihil habere, praeter lacrymas. Cuius contemplatione rei, vitae quodammodo pertaesus, Salomon rite subiectit:

2.—*Et laudavi magis mortuos, quam viventes.*—3.—*Et feliciorum utroque judicavi, qui nondum natus est, nec vidit mala, quae sub sole geruntur.*

Hoc loco quaeri solet, qua ratione verum sit mortem praestare vita, et non nasci esse melius utroque. Cui quæsitioni, Hieronymus hisce verbis respondet: «Hoc dicit, non quod qui nedum natus est, antequam nascatur, sit, et eo felicior, quia nedum corpore prægravatus est; sed quod melius sit omnino non esse, nec sensum habere substantiae, quam infelicit vel esse vel vivere, quomodo et de Iuda (Matthæi XXVI) Dominus loquitur, futura ejus tormenta significans: *Melius erat non nasci homini illi*, quod melius ei fuerit omnino non esse, quam asternos cruciatus perpeti». Haec Hieronymus. Sed et praeterea dici potest his exponi, qui sit sensus humani animi, vitae miserias cum contemplatur aut videt. Nam qui eas secum reputat, aut qui in ipsis versatur, eas statim refutat, et tacito quodam naturae sensu aversatur, et dum aversatur, vitam, quacum conjunctae illæ sunt, improbat atque odit. Quo ex affectu et naturae facito sensu et Job illa loquuntur esse intelligendus est in capite tertio, qua dicit: *Pereat dies, in qua natus sum*, cum iis, quae sequuntur. Vel, tertio, dicimus, id restricte dictum esse debere intelligi, id est, non omnino vitam refutari, aut deteriorem esse morte diel; sed, quantum attinet ad id, de quo agebatur, scilicet, ad calumnias atque miserias, quibus subjicitur: ea, enim, certe vitae pars odio digna est, et morte deterior usque eo, ut si

nihil praeterea aliud haberet, ipsam quod amabilem et studio nostro dignam efficeret, nihil ea esset miserius. Ut, enim, diximus supra, quaedam quae nimirum late dici videntur, pro subiecto arguento restringi saepe debent ad certum et unum genus. Itaque, restricte hoc accipi debet; quod ut intelligeretur, subiect: *NEC VIDIT MALA, QUAE SUB SOLE FIUNT.* In quo, sui judicij causam reddit ac dicit: In hoc judico, qui vita functi sunt, meliore conditione esse vivis, et mortem anteferendam vitae esse; quod mortui non hauriunt oculis ista mala, cum quibus collata, mors optabilis et praedicabilis est. Sequitur:

4.—Rursus contemplatus sum omnes labores hominum, et industrias animadverti patres invidiae proximi. Et in hoc ergo vanitas et cura superflua est.

His quidam censem agere Salomonem de invidia, cui subjecta sunt omnia mortalium studia, docereque, quamvis quis virtute excellat, aut etiam quo magis excellit, eo magis aliorum invidiae et obtructationi patere; quod, sine dubio, molestissimum est malum. Alii arbitrantur, agere ipsum de ea avaritiae parte, quae alieni appetens est et in fraude versatur; itaque dicere, praeter eos, qui alias circumveniunt in iudicio et caluniose subvertunt, esse plurimos, quos ipse vidisset, qui pecuniae insidias tendant, et quoscumque possint, subverttere opibus velint. Et, certe, hebraica ad utramque sententiam sunt ambigua. Nam ea, sic ad verbum convertas: *Et VIDI OMNEM LABOREM ET OMNEM INDUSTRIAM OPERIS, QUOD IPSA ZELUS VIRI ERGA PROXIMUM SUUM.* Quibus intelligi potest diei, vel industrios homines aliorum in se invidiam sua virtute excitare; vel in eo consumi hominum industria omneum, ut aliorum opes ad se derivent, et quibuscumque possint rationibus, suam rem augent. Quod ad eam avaritiae partem pertinet, quam Paulus πλεονεξιν vocat, quod sit plus habendi cupiditas,

quo nullum est hominum societati malum perniciosius aut inimicitius. Quare Paulus ipsum cum idolorum cultu confert, itaque ait (*Coloss. III*): *Et avaritia, quae est idolorum servitus;* et alibi (*Eph. V*): *Aut avarus, qui est idolorum cultor.* Utro, autem, istorum modo hoc explanandum sit, si quis a me quaerat, non facile dixerim. Utroque, certe, video ad humanae vitae contemptum valere, in quem ipsum adducere Salomon est propositum. Nam detestabile est atque miserum, inter eos versari homines, apud quos bene agendo non modo praemium consequare nullum, sed invidiam maximam confles: et, similiter, vitalis esse ea vita qui possit, in qua omnes *quae sua sunt quaerunt*, ut Paulus scribit, et in augenda re, citam cum aliorum incommode, omnia sua studio consumunt? ubi nulla tam sancta fides est, quam non plura habendi cupido violet? Sed sequitur:

5.—Stultus complicat manus suas, et comedit carnes suas dicens. — 6.—Meilis est pugilus cum requie, quam plena utraque manus cum labore et afflictione animi.

Ponit vitium superiori vitio contrarium, quasi ita loquatur: Sicut vidi quosdam, qui cum in rebus honestissimis suum studium impendissent, et carum essent compotes facti, invidiam sibi pepererant et obtructationes multorum; et quosdam alios, qui id semper agunt, ut ex aliorum malis ipsi crescant, et opes suas augeant ex spoliis aliorum; sic, vidi alios, usque eo laboris inimicos, ut dum laborem vitent, et decus negligant et rem familiarem perditum iri permittant; ex quo facile intelligitur, quanta sit humanorum iudiciorum, atque rerum perversio. **STULTUS,** inquit, **COMPLICAT MANUS SUAS.** — Mirum est, quam eleganter hominem ineritem ac desiderem, et ob eam causam extrema inopia laborantem, oculis videndum subjiciat, non quidem ineritem ipsum ac desiderem nominans, sed ejus, qui iners ac deses est, habitum describens. Nam sacrae Lit-

terae ex habitu res nominare interdum solent, estque illis id familiare: sic, lavare manus pro innocentem et crimini expertem esse dicunt, quod antiquo more, quo se innocentes esse docerent, manus lava bant, uti Judaeae Praeses, Pilatus, fecit, quod apud Mathaeum scribitur (xxvii); itaque, David in psalmo (LXXII): *Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas.* Sic, etiam, exaltari a terra dicunt, pro in cruce agi, quod qui cruci affiguntur, sublimes pendent; Christus in Joanne (xii): *Et ego, inquit, si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum.* Nam de cruce ipsum loquutum sua, ipse Joannes explanavit, subiiciens: *Hoc dixit significans, qua morte esset moriturus.* Quod ad genus et haec Salomonis pertinent: STULTUS, inquit, COMPLICAT MANUS SUAS; nam otiosi ac nihil operantis est, complicatas manus habere. Et COMEDIT CARNES SUAS; id est, laborat extrema paupertate. Nam summe pauperes fame intabescunt, quomodo et Esaias dicebat (XLIX): *Et cibabo hostes tuos carnibus suis,* id est, ad extremam illos egestatem et miseriariam redigam; et eodem in significatu in Deuteronomio (XXVIII): *Et comedes fructum uteri tui, et carnes filiorum tuorum et filiarum tuarum, quas dederit tibi Dominus Deus tuus in angustia et in rusticale, qua opprimitur hostes tui.* At in eo, quod subiicit: MELIUS EST PUGILLUS CUM REQUIE, QUAM PLENA UTRAQUE MANUS CUM LABORE, incertis sermonem imitatur; quo sermone iners, quod egeat, se ipse consolatur, dicens praestare egero et labore vacare, quam abundare divitis et simul confici angoribus. MELIUS EST PUGILLUS CUM REQUIE; hebraice: PLENITUDO VOLAE, id est, quod ad volam implendam est satis, QUAM PLENA MANUS: hebraice כְּפָלָה אֲלָמָּה, id est, quam plenitudo utriusque manus; quo, Hebrei copiam rerum figuratae significant. Sed cur aut sit, aut habeatur stultus, qui, parvo contentus, augero rem cum labore nolit? Quia, etsi opes non sint cupide appetendae, tamen ob desidiam et laboris

fugam negligendae non sunt ea certe parte, qua vitae usibus serviant. Nam in his rebus sollicitudo anxia interdicitur; non, autem, industria et cura moderata damnatur, ut Angustinus demonstrat (lib. i de sermone Domini). Deinde, quia turpe est, ut quis, dum invidiam subire timet, aut dum hominum obfrecationes et odia veretur, vel sibi desit, vel alteri. Nam ut in Proverbiis scribitur (xii): *Qui sectatur otium, stultissimus est;* labore, enim, vitare studet, quem vitare nemo mortalium potest. Homo, enim, ut est apud Jobum (v), *nascitur ad laborem, sicut avis ad volatum.* Itaque, ut unum genus laboris vifet, in aliud statim ut incidat necesse est; et si complicat manus suas, ut hic scribitur, id est, si manu nihil operatur, otiarique ob id et quiete agere videtur, tamen comedit carnes suas, hoc est, egensis duros labores subit ac sustinet. Sequitur:

7.—Considerans, reperi aliam vanitatem sub sole.—8.—Unus est, et non habet filium, non fratrem, et tamen laborare non cessat, nec satiantur oculi ejus divitiis: nec recognitat, dicens: *Cui labore et fraude animam meam in bonis?* In hoc quoque vanitas est, et afflictio pessima.

Quia dixerat, quosdam, dum labores fugiunt, et otium sectantur, inopes effici, ne quis eo crederet opum parandrum nimium studium probari, illorum statim vitium reprehendit, qui opes dum congregent, labori non pareant, et quamvis eis abundant et haeredo legitimo careant, partis uti non audent. Et CONSIDERANS, INVENTI; hebraice: *Et CONVERSUS EGO, ET VIDI,* id est, et oculos converiens ad eos, qui contrario studio ducentur, quique, dummodo opes suas augeant, nullum labore reformidant, eorum genus quoddam vidi reprehensione dignissimum: est, enim, qui unus cum sit, id est, qui cum haeredem non habeat. Nam unus in his Litteris, orbus qui est, dicitur, ut in illo psalmi (LXVII): *Deus qui inhabitare facis unius moris in domo.*

Nam hebraice, pro *unius moris*, *unicos* legimus, id est, orbos. Eos, enim, in domo habitare facit Deus, quia prole fecundos saepe reddit. Nam dominus vocabulum ad familiam significandum transferit in *Regum* (xx, xxi, xxii) et in centesimo duodecimo psalmo. Itaque, Salomon unum appellat, filii orbum et qui haeredem non habet. Nam se interpretatur ipse, subjiciens: *ET SECUNDUM NON HABET*, id est, et caret successore. *NON FILIUM, NON FRATREM*, scilicet, habet, *ET TAMEN LABORARE NON CESSAT*, NEC *SATIANTUR OCULI EJUS DIVITIIS*.—Recte hic et eleganter hujus significatur turpitudo vitii. Nam divitiae non eo institutae a natura sunt, ut oculos oblectent, sed ut suppedient sumptus necessarios; at avari, earum naturalem pervertentes usum, oculos pascere et oblectare illarum aspectu tantum volunt; quemadmodum ad usum, quoniam a natura factae non sunt, idcirco suo conspectu oculos avarorum numquam satiant, ipsos certe earum aspiciendarum satiscas non capit. Quamquam possunt et alio modo haec explanari: *Et OCULI EJUS NON SATIANTUR DIVITIIS*, id est, desiderium eorum. Nam oculorum vocabulum ad desiderium animi significandum in his transferri Litteris, illa docere possunt: *Oculos suos statuerunt declinare in terram* (Ps. xvi), et: *Oculi mei semper ad Dominum* (Ps. xxiv), et: *In inimicos meos despicit oculus meus* (Ps. liii), et: *Oculi omnium in te sperant, Domine* (Ps. cxliv), et: *Oculi stultorum in finibus terrae* (Prov., xvii), quoniam stultorum proprium est, ea desiderare, que ab eorum conspectu atque manibus valde remota sunt; et (*Ecl. xi*): *AMBULA IN VIIS TUIS ET IN INTUITU OCULORUM TUORUM*. Sed pergit: *NEC RECOGITAT DICENS: CUI LABORO, ET CUI DEFRAUDO ANIMAM MEAM IN BONIS?* Illud: *NEC RECOGITAT, DICENS*, deest in hebreao; sed a nostro, interpretationis causa, recte additur. Nam hebraice, valde praecise dicitur: *ET CUI EGO LABORO?* Subjicit; *ET FRAUDO ANIMAM MEAM?* id est, vitac meae inimicus sum, dum et labore infinito me contero, et partis opibus

uti non audeo. Unde vere addit: *IN HOC QUOQUE VANITAS EST, ET AFFLICTIO SPIRITUS*. Sequitur:

9.—*Melius est ergo duos esse simul, quam unum: habent, enim, emolumenta societatis suea (id est):—10.—Si unus occiderit, ab altero fulcietur. Vae soli, si occiderit, quia non habet sublevantem se.*—*Il.*—*Et si dormierint duo, fovebuntur mutuo: unus quomodo calciet?*—*12.—Et si quispiam praevaluerit contra unum, duo resistent ei: funiculus triplex difficile rumpitur.*

Quo pacto haec cum superioribus cohaerent, aut ex illis ducantur, explicare non est facile. Quidam, sic ista connectunt: Quoniam mentionem fecit hominis avari, haerede parentis; ex eo admonitus, quam miserum esset solitaria vitam agere, intulit hunc sermonem, id est, orationem suam convertit ad laudandam diuorum aut plurium inter se societatem. Recte autem, mea quidem sententia, dicetur homines avaros amicitias aliorum sole fugere, et orbitatem ac solitudinem amare, quod suis opibus insidiari omnes putant; itaque, omnes a se libentissime ablegant, ut plautinus ille senex anui qui imperat:

*Cave quemquam alienum in aedeis intromiseris.
Quod quispiam ignem querat, extingui volo,
Ne cause sit, quod te quisquam querit.
Nam si ignis viver, tu extinguire extemplo,
Tum aquam aufigisse dicio. Si quis petet
Cultrum, securum, pistillum, mortarium,
Quae utenda vasa semper vicini rogant,
Fures venisse atque abstulisse dicio (1).*

(1) In Aldina comoediis Plauti, quam prae manibus habemus, editione (Venetiis, 1522), haec aliquanto alter leguntur, ita scilicet:

STAPHILA. *Quid si quispiam ignem querit?*
EUCLIO. *Extingui volo,*
Ne cause sit, quo te quisquam querit.

Quare Salomonem ejus vitii vituperationem ingressum, quod ei vitio contrarium est, consentanea laudasse. Itaque, illa superiora: UNUS EST, SECUNDUM NON HABET, NON FILIUM, NON FRATREM, non solum id significant, haerede avarum carere; sed societatem aliorum hominum studiose vitare, sibique uni ac soli vivere. Dicit, ergo, se videre alios, suas divitias qui eousque amant, eisque incubant, ut orbitare laudentur, neminem cognatum agnoscant, omnes necessitudines aversentur. Quorum quantus sit error, ut demonstret, amicitiae bona apte atque loco explicat, dicens: MELIUS EST ERGO DUOS ESSE SIMUL, QUAM UNUM; et subiicit causam: primum, quia, ut inquit, HABENT EMOLUMENTUM SOCIETATIS SUAE; id est, facient manus operae pretium. Nam hebraice: זְבַח שָׂרֵב שְׁנִי, id est, ERIT IPSIS BONA MERCES; et graece: ἔτι δὲ αὐτοῖς μερὶς ἡγεμόνος. Deinde, quia mala facilius vitabunt. Unde addit: SI UNUS CECIDERIT, AB ALTERO FULCIETUR. VAE SOLI, QUIA, CUM CECIDERIT, NON HABET SUBLEVANTEM SE. Eodemque pertinet, quae sequuntur: ET SI DORMIERINT DUO, FOVEBUNTUR MUTUO: UNUS QUOMODO CALEPIET? Nam argumentatur a minori, perinde ac si dicat: Si frigus pellit socius cubilis; in vita amicus, quid non efficiet? Itaque, sequitur: ET SI QUISPIAM PRAEVALUERIT CONTRA UNUM, DUO RESISTENT EI; nam, ut est in veteri proverbio: nec Hercules contra duos. Et, tandem, argumentationem claudit epiphonemate, rem quod magis confirmet, sic dicens: FUNICULUS TRIPLEX DIFFICILE RUMPI TUR. FUNICULUS TRIPLEX, id est, multorum in unum collatae vires superari nequeunt, et sicut funis, quem plura fila conficiunt, ipsa licet singula per se fila tenuia sint,

Nam si ignis vivet, tu extinguere extemplo:
Tum aquam aufugisse dicio, si quis petet.
Cultrum, securim, pistillum, mortarium,
Quae utenda vasa semper vicini rogant,
Fures venisse atque absulisse dicio.
Profecto in aedibus meis, me absente, neminem
Volo intrromitti.....

tamen rumpi nequit; sic, septus qui est atque munitus multorum amicitii, inviolabilis perseverat.

Sed querat forsitan aliquis, quam vitae societatem, quamve necessitudinis conjunctionem commendet, cum constet homines pios solere fugere hominum consortia, ut puritati animi atque paci inimica, et cum manifestum sit, plurimos urbis fugiendis suam erga Deum pietatem magnopere commendasse, et id a suis Deum saepe exigisse, ut patriam amicosque desererent: praecepisse, enim, Abraham (*Genes.*, XII), ut, relicto natali solo, suorum vitaret aspectum; et Mosem (*Exod.*, XXIV), visurum Deum, ad montem ascendisse solum; et Eliam (*III Reg.*, XVII), in spe luna Carith fluminis ad ripam latenter, et praeter corvos, a quibus alebatur, cognitum nemini, arcana quedam ac divina vidisse, eundemque et ab Elisaco (*IV Reg.*, II) distractum esse, igneum in currum ut ascenderet: itaque, solitudinem somper fuisse pietatis aut effectricem aut comitem. Ad quod est dicendum, hominum consortia alios vitare odio ipsorum hominum, ut atheniensi faciebat Timon, ob id dictus μίσαθρος; alios, studio asservandorum divitiarum suarum, quod omnes metuant, nulli fidant; alios, ob alias ejusmodi causas, ineptas et absurdas. Hos a Salomone reprehendi, et ad eorum relata studia atque mores societatis bona laudari; non, autem, illos argui, qui ut uni Deo vident, solitudinem amant; id, enim, gratum Deo esse et maxime. Sed et dici debet, quod maxima pars hominum expedit, quodque nostrae naturae ratione communiter est utile, amicitias colere, et in societate vivere hominum, et vitae quasi communitatem tueri, id expressum hic esse. Adde, amicitiam bonorum inter se rem esse honestissimam et maxime praedicabilem. Vel, certe, quod Hieronymo et Olympiodoro et Gregorio Romano videtur, ea, quae homini cum Deo est, societas laudatur. Laudatur, itaque, qui socium Deum habent, qui cum illo coniunctissime vivunt. Quare, quod ait: MELIUS EST ESSE DUOS

QUAM UNUM, sic interpretari possimus: carere Dei gratia, miserum esse; felicissimum, illam habere comitem. Qui, enim, ea parent, deserti et ab omni auxilio imparati habendi sunt, eos licet turbae circumstent amicorum; contra, illi amicorum ac praesidiorum summa copia cincti atque muniti, qui una cum Deo familiariter vivunt, quamvis in desertis commorenient locis. Ob quam causam, Christus dicebat (*Joan.*, VIII): *Solus non sum, sed qui misit me, mecum est;* et Paulus, ad *Corinthios* sribens (*II Cor.*, XIII): *An experimentum queritis ejus, qui in me loquitur, Christus?* et Elisaeus ad puerum (*IV Reg.*, VI): *Noli timere, plures nobiscum sunt quam cum illis.* Cum quo cohaeret quod sequitur: HABENT, ENIM, EMOLUMENTUM SOCIETATIS SUAE ac laboris sui, nam labores eorum, quos Dei gratia comittatur, fructuosi sunt et beatae vitae praemio ac mercede digni; et quod additur: Si UNUS CECIDERIT, AB ALTERO FULCIETUR, id est, si quem res adversae dejecerint ac depressoerint, ipsum gratia sublevabit. Nam cadenti verbo sacrae Litterae in adversis utuntur, ut appareat in illo (*Prov.*, XXIV): *Septies in die cadit justus,* quod non de casu in peccatum intelligi deberi, sed de tribulationum et adversarum rerum incursu in libris *de Civitate Dei* vere docet Augustinus (lib. XI, c. XXXI). Itaque, si ceciderit is, quem Dei gratia comittatur et fulcit, ei comes gratia auxilio veniet, et vel laborem continebit, vel lapsum sublevabit; ipsi certe praebebit, moderationem ut animi et patientiam retineat in omni acerbitate fortunae. Qui autem isto socio caret, eo, cum in mala cadit, nihil potest esse miserius. Ex quo recte subjungitur: VAE SOLI, SI CECIDERIT, QUIA NON HABET SUBLLEVANTEM SE. Quod porro additur: Et si DORMIERINT DUO, FOVEBUNTUR MUTUO: UNUS QUOMODO CALEFIET? propria, item, videtur esse gratiae Dei et charitatis effectio. Nam gratia hominis animum Dei amore accendit: quare justi calere; frigere, autem, peccatores dicuntur. Et similiter, quod sequitur: Et si quis PRAEVA-

LUERIT ADVERSUS UNUM, DUO RESISTENT ET, optimo in hanc cadit sententiam. Nam quae solis humanis viribus superari mala non possunt, auxilio gratiae facile superantur. Quae eadem merito vocatur FUNICULUS TRIPLEX ob triplicem vim, quam habet. Nam illustrat, firmat atque delectat. Sequitur:

13.—*Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, qui nescit praevidere in posterum.*—14.—*Quod de carcere et catenis interdum quis egreditur ad regnum: et alius natus in regno, inopia consumatur.*

Hanc orationem quidam sic cum praecedenti conjungunt, ut quoniā Salomon docuerat vana esse voluptario-rum et copiosorum studia, quo plene demonstraret reliqua omnia vanitatis esse plena, idcirco censeant nunc ipsum in medium protulisse regum vitam, quae felicissima habeatur omnium, et eam vanitati obnoxiam esse docuisse. Quae illi non omnino pessime; ipse, tamen, puto arctiori ista conjungi nodo. Nam descriperat supra hominis copiosi et avari, qui suis tantum opibus fideret, eis ab omnibus insidiis fieri putaret, ac propterea omnes amicitias refutaret, ingenium atque naturam. Cui naturae duo viaea maxima insunt: unum, quod amicitias odit; alterum, quod unis opibus fidelis. Contra prius vitium, proxime superiori oratione dimicavit, idque ut evelleret, societas bona quae sint, curiose explicavit; nunc, autem, consentanea aciem orationis sua in posteriori distingit. Nam docet divitias, quamvis magnas, nisi adgit sapientia, usque eo inutilles esse atque imbellies ad vitam tuendam, ut regi, id est, di- tissimo et copiosissimo cuique, levi tamen et stulto, praeferedunt sit cordatus juvenis, quamvis inops, quod quemadmodum vitae exempla nos docent, saepe accidat, ut humili et obscuro loco nati, propter industriam animi atque virtutem, ad altissimum dignitatis atque potentiae

gradum ascendant; contra, ex eo aliis, quamvis regio sanguine orti, propter inscitiam deturbati atque dejecti, in postremis malis versentur. Quemadmodum regis Saulis posteris accidisse videmus, et quadam ex parte Roboamo, ipsius Salomonis filio, cum alterius generis in Josepho atque in Davide illustria extant exempla. Quidam veteres haec, juxta occultos sacrae Scripturarum sensus, super Christo et super diabolo interpretantur, ut quoniam supra dictum est, 'quam utile atque necessarium esset comitem habere gratiam Dei, idcirco de ipso Christo, qui per gratiam nostris se mentibus insinuat, commode mentionem inferat, ejusque virtutem et excelsum dignitatis gradum, ad quem ex eo ascendit, commemoret; eaque amplificet daemonis, qui Christo contrarius est, superbiae et miserae conditionis oppositus: denique, illum extollat laudibus; hunc, oratione sua deprimat; itaque, dicat: MELIOR EST PUEL PAUPER ET SAPIENS, id est, Christus, quem Esaias (XLII et XLIX) puerum et pauperem nominat, REGE SENE ET STULTO, id est, daemone, qui rex et princeps hujus mundi appellatur in Joanne (XII et XIV), et qui superbia redditus caecus, dum honorem divinum affectat, dignitatis, quem obtinebat, magnum amisit gradum; cum Christus, se extenuans atque inaniens ipse, ut Paulus scribit, ex humili ad gloriae atque imperii summum culmen pervenerit. Quare addit: QUOD DE CARCERE ET CATENIS, id est, infima condizione atque misera, EGREDIATUR AD REGNUM, ET ALIUS, NATUS IN REGNO, IN OPIA CONSUMATUR. Sed sequitur:

15.—Vidi cunctos viventes, qui ambulant sub sole cum adolescente secundo, qui consurget pro eo.—16.—Infinitus est numerus populi omnium, qui fuerunt ante eum; et qui postea futuri sunt, non laetabuntur in eo. Sed et hoc vanitas et afflictio spiritus.

Quae verba difficiles habent explicatus; itaque, singuli explanatores singulas explanationes afferunt. Maxime, autem, omnes laborant in ADOLESCENTE SECUNDO; quid, enim, id sit, aut quem eum Salomon nominet, non satis constituant. Alii, itaque, plane haec exponi posse diffisi, ad mysticos sensus configurunt; nec, tamen, hoc perfugio se a controversiis liberarunt. Nam et de mystico variant inter se, quod Christum significatum in ADOLESCENTE SECUNDO quidam corum volunt; quidam, malunt Antichristum. Alii in piano illo et aperto interpretationis genere versantur; sed non uno omnes modo. Nam sunt, quibus adolescens secundus Roboam sit; ali, quibus Absalon; nonnulli, quibus mens atque ratio esse videatur. Quorum singulorum rationes explanare non est necesse; tantum quod in utroque genere probabilius videatur mihi, volo explicare.

Adolescentem secundum Hebraeis appellari, qui, patre vita functo, haeres futurus est filius, liquere puto ex eo, quod modo praecessit: UNUS EST, ET NON HABET SECUNDUM. Nam secundum quid appellat, interpretatur quod sequitur: NON FILIUM, NON FRATREM, NON HAEREDEM. Ergo, quoniam vituperare cooperat regis vitam, et ejus quam infirmas atque infidae sint opes docere, id latius exsequutus, subditorum erga reges suos fluxa studia commemorat, et quam facile alio se convertant exponit. Nam inquit vidisse etiam sc, eo erga suos reges ingenio homines esse, ut regum filii, regni haeredibus futuris, magis quam regi ipsi, studium unusquisque suum probet,

cisque placere studeat; utque orientem solem adorent omnes, occidentem despiciant: ex quo, saepe et regum miseri casus, et regnorum mutationes oriantur, quod filii, his populi faventis elati studiis, viventibus parentibus, in regnum invadant, ut Absaloni adversus Davidem contigit (II Reg.); vel, certe, ut non invadant, tamen parentum vitam et imperii amittendi metu anxiam efficiant. Quare intelligi, infirmas esse regum opes et eorum falsam felicitatem; quoniam et populi, cui imperit, cuique innunt, benevolentia erga ipsos atque fide pendeant. Nam eo fallaciis nihil esse, propter quod novis semper studeat rebus, et haeredi futuro gratificari malit quam regi. Et VIDI CUNCTOS VIVENTES, QUI AMBULANT SUB SOLE CUM ADOLESCENTE SECUNDO, QUI CONSURGET PRO EO; id est, et ad alias miserias, quibus vita regum plena est, hoc etiam, ut vidi, malum accedit, quod euneti homines sic animo affecti sunt, ut sequi cupiant adolescentem secundum, id est, ut haeredi futuro libentius obsequantur, eique favant, et quo se in illius gratiam insinuant, ejus sequantur partes, patre sene et brevi interituro neglecto; ex quo, multoties odia existunt, et suspiciones, et seditiones intestinae, et bella civilia; denique, id regum evertit opes, et omnem illorum felicitatem contaminat. INFINITUS EST NUMERUS POPULI OMNIVM, QUI FUERUNT ANTE EUM; id est, innumeri homines olim sequuti et ipsi sunt hujus adolescentis patrem, quando primum inivit regnum. ET QUI POSTEA FUTURI SUNT; hebraice: ETIAM POSTERIORVM. Nam repeti debet a communi: INFINITUS EST NUMERUS, ETIAM POSTERIORVM; id est, innumerabiles sunt, qui nunc juvenem ad spem regni adolescentem sequuntur. Quasi dicat: ut patrem regem olim, cum esset juvenis, omnes sequabantur, eique cupiobant gratum facere; sic filio, in regni possessionem venturo, applaudunt universi: nec minor fuit eorum numerus, qui seni olim adhaeserunt, quam qui nunc ejus filio juveni student; sed par numerus, idem regis gratiae ambienda studium

utrorumque fuit. Quod autem addit: NON LAETABUNTUR IN EO, ad utrosque refert. Nam dicit, neque superiores illos ex suo ambiendi regis gratiam studio fractum aliquem retulisse, nec posteriores esse relatuos. Quasi dicat, illis visam gravem ejus, qui nunc contemnitur, regis potentiam; istis, hujus quoque, qui nunc placet, visum iri graviorem. Ex quo confiteitur etiam in hoc vitae genere vanitatem inesse summam. Itaque, additur: SED ET HOC VANITAS ET AFFLICATIO SPIRITUS.

Atque haec historice. Mystice, autem, placent, qui de Antichristo, cuius hic mentionem esse factam puto, quia proxime superioris nominibus *pueri* atque *pauperis* nominatus est Christus, et seni regi et stulto, id est, Satanae antelatus. Quae res, ut existimo, fecit, ut Salomon ejus hominis meminisset, in quo Satanae vis exhibuit universa, id est, Antichristi, omnium, qui unquam fuerunt futuri sunt, mortalium nequissimi. Itaque, divina praevidentia mente, quid illi esset venturum, id effudit et in litteras retulit. Et VIDI OMNES VIVENTES SUB SOLE, AMBULANTES CUM JUVENE SECUNDO, id est, Antichristo, qui, post Christum venturus, pro Christo est habendus. QUI CONSURGET PRO EO; quoniam multi ipsum, loco Christi, colent et venerabuntur. Et qui ultimo mundi tempore es venturus est, quo id intelligatur, adjectit: INFINITUS EST NUMERUS POPULI OMNIVM, QUI FUERUNT ANTE EUM. Et quo doceret, quam infelicem habiturus esset vitae exitum, addidit: ET QUI POSTEA FUTURI SUNT, id est, qui in camdem quam ipse aetatem inciderint, NON LAETABUNTUR IN EO, quod ipsum, scilicet, percutiet Dominus spiritu oris sui. Itaque, qui ipsi studio adhaeserint, eos sua spes misere falleat. Quare adjectit: SED ET HOC VANITAS ET AFFLICATIO SPIRITUS. Et quoniam errores corum, qui Antichristo fidem habituri sunt, in quibus praecipue numerabuntur Iudei, causae erunt duas: una, quod prave intelligent sacras litteras; altera, quod praecepsit Duci aegro paruerunt semper, de quo Paulus,

*ad Thessalonicenses, in hunc modum scripsit (II Thes. II): Eo quod Charitatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio. Et quoniam ipse illos, in specie religionis deceptos, in errorem inducit, ideo Salomon, ut utrique malo convenientem medicinam adhibeat, omnes admonet, pri-
mum, ut diligenter incumbant ad intelligentiam divinae Legis; deinde, ut se Deo obedientes exhibeant; postremo, ut religionis summam, non tam in sacrificando, quam in obsequendo voluntati Dei et ejus mandata exsequendo, collecctat atque constituent. Nam sequitur:*

I7.—Custodi pedem tuum, ingrediens domum Dei, et appropinqua, ut audias. Multo, enim, melior est obedientia, quam stultorum victimae, qui nesciunt quid faciant mali.

Quod salutem animi magis labefactet nihil est, quam falsa de rebus divinis opinio, falsaque religio. Nam omnis medicina animi ducitur a religione, qua careat necesse est is, qui falsa de Deo sentit; itaque, qui tales sunt, omni fere destituntur auxilio. Ex omnibus, autem, quibus errari in religione solet, ille est perniciossissimus error, cum, quibus rebus Deus aut offenditur aut minime certe delectatur, iis rebus quis se Deo placitum atque cultum exhibitorum sperat. In quem errorem illi etiam saepe incident, qui veram alioqui religionem colunt, quique de natura Dei vera sentiunt; quos contra multa in Sacris Litteris multis in locis dicuntur. Esaias, enim, eos vehementer exagitat (I), et Christus apud Matthaeum (xv) Pharisaeos de hoc reprehendit, quod observandis iis, quae ipsi sibi, praeter Dei praeceptum, suo arbitratu imposuissent, se reli- giosos esse ac Deo placere putarent. Et Moyses suorum scriptorum variis in locis accurate praecepit Populo Dei, ut iis rebus Deum eaque ratione colant, qua se coli ipse atque observari vult. Quoniam, igitur, propositum Sa-

lomoni erat studiorum humanae vitae errores docere, quo sic homines in veri boni cognitionem induceret, aliis aperi-
tis et demonstratis erroribus, hunc, qui perniciosior caete-
ris est, et ad cognoscendum difficilior, quoniam sub reli-
gionis specie occultatur, nunc aggreditur explanare: non,
quidem, docēns vanum esse religionis studium, ut docue-
rat esse vana studia avarorum et asotorum (religio, enim,
non laudari non potest), sed quae in eo studio; ne erretur,
caveri debeant, ea diligenter et perspicue demonstrans,
atque ita dicens: **CUSTODI PEDEM TUUM INGREDIENS IN DO-
MUM DEI, ET APPROPINQUA UT AUDIAS.** Quasi dicat: Etiam
in Deo colendo magna cautio tibi adhibenda est, ne, si
erres, superstitionem pro religione suscipias. Quare: **CUS-
TODI PEDEM TUUM, INGREDIENS IN DOMUM DEI;** id est, vide
atque cave, ne in ipso, quo Deo cupis gratum facere,
offendas et peccas. Itaque: **APPROPINQUA, UT AUDIAS;** hoc
est, id assequeris, si animum adhibueris vigilantem et
attentum ad ea, quae Deus praecepit, et intelligenda et
opere exsequenda. Nam in hoc verae religionis summa
consistit. Christus: *Si vis ad vitam ingredi, serua manda-
ta.* (Matth., xix). Et iterum: *Non omnis qui dicit mihi: Domine,
Domine, introibit in regnum coelorum: sed qui facit volunta-
tem Patris mei* (Matth., vii). Et idem de se ipse, in quo
omnis verae religionis lucet exemplum, dixit in psalmo
(XXXIX): *In capite libri scriptum est de me, ut faciam
voluntatem tuam, Deus meus, et legem tuam in medio cordis
mei.* Sed addit: **MULTO, ENIM, MELIOR EST OBEDIENTIA,**
**QUAM STULTORUM VICTIMA, QUI NESCIUNT QUID FACIANT
MALI.** Id quam verum sit, Saulis exemplo docemur, qui
quod Dei mandatum prava interpretatione pervertit, qui-
bus sacrificiis Dei favorem demeruisse putavit, illi illius
iram in se et indignationem commovit. Itaque et illi dici-
tur (I. Reg., cap. xv): *Numquid vult Deus holocausta et vic-
timas, et non potius ut obediatur voce Domini: melior est enim
obedientia, quam victimae: et auscultare, magis quam offerre*

adipem arietum. Et Esaias, ex persona Dei, idem docet (c. i), victimas, sine obedientia Legis, Deo non placere.
CUSTODI, INQUIT, PEDEM TUUM, INGREDIENS DOMUM DEI.
 Pro eo ac varia est atque multiplex traslationis horum verborum ratio atque usus, multa hic, ad verae religionis cultum pertinentia, Salomon praecepisse intelligendus est. Nam, primo: **CUSTODI PEDEM TUUM**, quod dicit, sic accipi potest, quasi praecepit, ut ituri domum Dei, ne alio conferamus nos; id, autem, est, no statu cultui divino et dictata tempora aliis consumamus in rebus; ut custodi pedem, hoc loco sit cohibere illum et continere, ne alio eat, in templum iturus Dei. Nam ad verbum hebraice: **QUANDO ITURUS EST IN DOMUM DEI.** Deinde, potest intelligi id praecepit, ut quando in templum profiscimur, religionis causa tantum, et ob id solum profisciamur, ut exhibeamus cultum Deo; non, autem, ut res spectemus inanem, aut ut nos simulemus religiosos. Quod, de templo dictum, ad omne virtutis officium, quod Deo potest esse gratum, est transferendum, ut id Deo placendi causa, et non aut ostentationis, aut alterius malae cupiditatis gratia obeamus: sancte, enim, sancta; et *hoc age*, ut Pontifices olim, quando sacra aggrediebantur, por praecones clamabant. Et scitum est illud Numae, quod in proverbium abiit, praeceptum, ut adoraturi sederent, καθίστε προσκύνησοντες; nam eo admonebat, ut qui sacris dabant operam, animo alii vacuo curis, tranquilloque et quieto, et in id unum, quod agebant, intento rei sacrae vacarent; non, autem, obiter id facerent ac velut aliud agentes. Itaque, custodi latine et quod ei in hebreaco respondet, id, scilicet, est, ne quid pereat, curam et diligentiam adhibere. Ergo custodi pedem, cum templum quis ingreditur, erit curare et efficere, ne pes, id est, ne ingressio illa atque itio pereat ac fructu vacet. Nam peribit sine dubio, si alterius, quam Dei causa studioque, fiat. Est, enim, simulatio religionis genus quoddam, cum frequens, tum valde certe perversum, cum in

rebus religionis obeundis fines irreligiosos constituimus nobis, et quae Deus, colendi sui et placendi sibi causa, fieri praecepit, illos nos pro instrumentis utimur ad ea efficienda, quae ipsi sunt ingrata et invisa. Quo de peccato atque malo, tamquam de eo, quod ingratisimum sibi est, queritur Deus apud Jeremiam (xi), sic dicens: *Dilectus meus in domo mea fecit sclera multa.* In domo, inquam, mea, id autem est, in ipso religiosarum rerum et honestorum officiorum obitu atque munere me scelerate injuria affect: dum, quae ego ad mei cultum et ipsiusmet salutem institui, ea ipse, eorum ipsorum scelerato usu atque impio, mihi ut ingrata, sibi met ipsi ut essent noxia et detrimetosa, perfecit. Praeterea intelligatur, his verbis animi constantiam et perseverantiam in officio suscepere laudari. Nam quorum est inconsans animus, et qui leví momento ab instituti suis praeclaris studiis depelluntur, horum virtus imbecilla et levis est. Id, porro, his significatur esse verbis, ex eo probetur, quod custodi pedem in his Litteris, idem saepè sit, quod rectum ipsum servare et firmum, et ab omni offensione atque lapsu immunem, ut in *Proverbiosis* (ii): *Dominus erit in latere tuo, et custodiet pedem tuum, ne capiaris*, cum dicitur, id significatur, Deum effecturum firmiter ut stes, ne ab iniunctis capiare tuis, in eorumque manus incidas; sicubi, fallente vestigio, lapsus fueris. Porro pes firmus ad animi in officio suscepto constantiam significandam transferri sollet; et e contrario, pes loco motus atque vacillans, significare inconstantiam, ut in psalmo (LV): *Eripisti oculos meos a lacrymis et pedes meos a lapsu*, id est, effecisti, ut in bono perseverarent; et in alio psalmo (LXXII): *Mel autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei*, id est, pene sum dejectus de mea, quamvis firma et constanti, sententia.

Ad hanc, *pedis* vocabulum, in arcano istarum Litterarum sermone, hominis sentientem partem significat, et ejus partis appetendi atque irascendi vires, et qui ex eis

affectus existunt, ut liquere ex illo psalmi (xxxv) potest: *Non veniat mihi pes superbiae, id est, affectus superbiae; et ex illo Matthaei (xviii): Si manus tua aut pes tuus scandalizat te; quibus vocabulis, nostri figurate significantur affectus, qui saepe nobis offendiculo sunt.* Idem et in illo significatur, quod ad serpentem in Genesi (iii) dicitur: *Tu insidiaberis calcaneo ejus; insidiatur, enim (id quod futurum praedicitur) nostris affectibus atque sensibus, quando eorum abutitur cupiditatibus, pro instrumentis ad interiorum hominem supplantandum.* Itaque, hacc est horum vocabulorum arcana significatio, quod et Augustinus et alii veteres in illo, quod est apud Joannem, docent: *Qui lotus est, non indiget nisi ut laret pedes.* Igitur, hoc si teneamus, praecipit sapiens, ut templum ingressuri, hoc est, divinis rebus daturam operam, cohabeamus atque comprimamus affectus nostros, ne qua in re, praeter modum elati, ad animum ardorem suum insinuent ipsumque accendant atque perturbent. Qued item Paulus praecipiebat, ad Timotheum scribens (i, c. 2), qua dicit: *Volo viros orare, levantes puras manus sine ira et disceptatione;* et similiter Christus, sic dicens: *Si offers manus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te; relinque ibi manus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo (Matth., v).* Ex quo etiam apud Esaiam (vi) illa Cherubim, quae stantia inducunt ante Deum atque ipsum laudantia, alis velatos pedes habuisse dicta sunt; pectora, vero, dimotis et expansis alis, aperta: quo significaretur, oportere, ut quando divinis vacamus rebus, corda patefaciamus Deo; pedes, autem, velemus, id est, cohabeamus turbidos animi affectus. Quam ad sententiam Chaldaeus Paraphrastes hoc loco alludens, sic dicit: *TU, FILI HOMINIS, CUSTODI PEDES TUOS IN TEMPORE QUO IERIS IN DOMUM SANCTUARII AD ORANDUM, NE VENIAS EO PLENUIS PECCATIS ANTE DOMINUM, QUOAD CONVERTARIS.*

Postremo, hoc ipsum et alia ratione interpretari possi-

mus, si ejus, quod supra diximus, meminisse velimus. Nam custodire pedem, pro stare et consistere ponit solere diximus, quod qui, fallente vestigio, labuntur, aut qui pedem lapidi impingunt, parum certe suos custodire pedes videri possunt. Stare, porro, recte in his Litteris orare et ad Deum preces fundere saepe significat, ex ipso orantis et preces funderint habitu ducta metaphora. Nam olim stantes et erectos Deum precari solitos fuisse, constat, ut in pharisaco orante apud Lucam (xviii) apparet, et ut David de se dicit in psalmo (xxv): *Pes meus stet in directo: in ecclesiis benedic te, Domine;* et ut ex iis liquet, quae in eis dicuntur libris, quae *Paralipomena* inscribuntur (lib. II, cap. vir). Quo constituto, quando monet Salomon, ut in templo Dei pedem custodiamus, id scilicet monet, ut erecti stemus, id est, ut orationi et meditationi rerum divinarum tantum vacemus. Cui est consentaneum, quod sequitur: *Et APPROPINQUA, UT AUDIAS.* Nam harum duarum rerum causa ad tempula adire debemus, ut orationi vacemus, et ut doctrinae sacrae attendamus: quod quoniam ii non faciunt, quos ipsi insipientes appellat, qui quo victimis offerendis se Deo placaturos sperant; ideo, *NESCIUNT QUID FACIANT MALLI,* id est, boni atque mali discrimen ignorant, et mala quae sunt, saepe pro bonis sequuntur.